

ब्रह्मातिथिः काण्वः। अश्विनौ, ३७(उत्तरार्धस्य) - ३९ चैद्यः कशुः। गायत्री, ३७-३८ बृहती, ३९ अनुष्टुप्

दूरादिहेव यत्सत्यरुणप्सुरशिश्चितत्। वि भानुं विश्वधातनत्॥ ८.००५.०१

दूरात्- दूरत एव। इहेव- समीपे वर्तमानेव। अरुणप्सुः- रोचमाना उषाः। अशिश्चितत्- जगदीप्तमकरोत्। विश्वधा- सर्वत्र। भानुम्- प्रकाशम्। वि- विशेषेण। अतनत्- विस्तारितवती ॥१॥

नृवदस्त्रा मनोयुजा रथेन पृथुपाजसा। सचेथे अश्विनोषसम्॥ ८.००५.०२

नृवत्- नेतारौ। दस्त्रा- दर्शनीयौ। मनोयुजा- चित्तयोगवन्तौ। पृथुपाजसा- महाशक्तिमता। रथेन। अश्विना- हे अश्विनौ युवाम्। उषसम्। सचेथे- सङ्गच्छथः। आधिभौतिके उषा अरुणोदयदेवता। अश्विनौ तत्काले दृश्यमाननक्षत्राधिदैवते। आध्यात्मिके तु उषा ज्ञानोदयदेवता। अश्विनौ प्राणेशनशक्तिभूतौ। उषा कुम्भकरूपिणी। अश्विनौ श्वासप्रश्वासस्थप्राणनियमनशक्तिभूतौ ॥२॥

युवाभ्यां वाजिनीवसू प्रति स्तोमा अदृक्षत। वाचं दूतो यथोहिषे॥ ८.००५.०३

वाजिनीवसू- हव्यसम्पदौ। युवाभ्याम्। स्तोमाः- मन्त्राः। प्रति अदृक्षत- प्रत्यदृश्यन्त। दूतः। वाचम्- वाक्यम्। यथा- इव। ओहिषे- स्तोत्रं युवयोरर्थं वहामि ॥३॥

पुरुप्रिया ण ऊतये पुरुमन्द्रा पुरुवसू। स्तुषे कण्वासो अश्विना॥ ८.००५.०४

पुरुप्रिया- प्रभूतप्रियौ। पुरुमन्द्रा- बह्वानन्दकरौ। पुरुवसू- प्रभूतसम्पद्युक्तौ। अश्विना- अश्विनौ प्राणेशौ। नः- अस्माकम्। ऊतये- वृद्धये। कण्वासः- मन्त्रविदः। स्तुषे- वयं स्तुमः ॥४॥

मंहिष्ठा वाजसातमेषयन्ता शुभस्पती। गन्तारा दाशुषो गृहम्॥ ८.००५.०५

मंहिष्ठा- अतिशयेन दातारौ महनीयौ। वाजसातमा- अतिशयेन सम्पद्युक्तौ। इषयन्ता- मनीषां कुर्वन्तौ। शुभस्पती- शोभनपालकौ। दाशुषः- दातुः। गृहम्- सदनम्। गन्तारा- गन्तारौ ॥५॥

ता सुदेवाय दाशुषे सुमेधामवितारिणीम्। घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम्॥ ८.००५.०६

ता- तौ । सुदेवाय- शोभनदेवोपासकाय । दाशुषे- दात्रे । गव्यूतिम्- चिद्रश्मिकामाम् ।

अवितारणीम्-वितरणरहितां योगेन निरुद्धामिति भावः । सुमेधाम्- शोभनबुद्धिम् । घृतैः-

दीप्तिमद्भी रसैः । उक्षतम्- सिञ्चतम् ॥६॥

आ नः स्तोममुप द्रवत्तूयं श्येनेभिराशुभिः। यातमश्वैर्भिरश्विना ॥ ८.००५.०७

अश्विना- हे अश्विनौ प्राणेशनशक्तिभूतौ । श्येनेभिः- पक्षिभूतैः । आशुभिः- क्षिप्रैः । अश्वेभिः-

प्राणाश्वैः । नः- अस्माकम् । स्तोमम्- मन्त्रम् । द्रवत् तूयम्- क्षिप्रम् । आ- आभिमुख्येन । उप

यातम्- आगच्छतम् ॥७॥

येभिस्त्रिषुः परावतौ दिवो विश्वानि रोचना। त्रीरक्तून्परिदीयथः ॥ ८.००५.०८

येभिः- यैरश्वैः । परावतः- श्रेष्ठधाम्नः । त्रिषुः दिवः त्रीन् अक्तून्- त्रिषु अहोरात्रेषु । रोचना-

रोचमानानि ग्रहनक्षत्रादीनि । परिदीयथः- परिगच्छथः । तैरत्रागच्छतम् ॥८॥

उत नो गोमतीरिषं उत सातीरहर्विदा। वि पथः सातये सितम् ॥ ८.००५.०९

उत- अपि च । नः- अस्मभ्यम् । गोमतीः- चिद्रश्मियुक्ताः । इषः- सदिच्छाः । सातीः-

सम्भजनीयाः सम्पदः । अहर्विदा- प्रभाते प्राप्यौ । आधिभौतिके उषसि दृश्यमाननक्षत्रे अश्विनौ ।

आध्यात्मिके तु ज्ञानोदयसम्बन्धिप्राणेशनशक्तिभूतौ । सातये- दैवीसम्पल्लब्धये । पथः- सन्मार्गान् ।

वि- विशेषेण । सितम्- बध्नीतम् । षिञ् बन्धने ॥९॥

आ नो गोमन्तमश्विना सुवीरं सुरथं रयिम्। वोऽहमश्वीवतीरिषः ॥ ८.००५.१०

अश्विना- हे प्राणेशनशक्तिभूतौ । नः- अस्मभ्यम् । गोमन्तम्- धेनुयुक्तं चिद्रश्मियुक्तम् । सुवीरम्-

शोभनवीरयुक्तम् । सुरथम्- शोभनरंहणम् । रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । रयिम्-

दानयोग्यधनम्। वोल्हम्- आवहतम्। अश्वावती:- प्राणाश्वयुक्ताः। इष:- सदिच्छाः।
आवहतम् ॥१०॥

वावृधाना शुभस्पती दस्त्रा हिरण्यवर्तनी। पिबतं सोम्यं मधु ॥ ८.००५.११
वावृधाना- वर्धमानौ। शुभस्पती- शोभनपालकौ। दस्त्रा- सुदर्शनौ। हिरण्यवर्तनी- दीप्तमार्गौ।
मधु- मधुरम्। सोम्यम्- रसम्। पिबतम्- अनुभवतम् ॥११॥

अस्मभ्यं वाजिनीवसू मघवद्भ्यश्च सप्रथः। छर्दिर्यन्तमदाभ्यम् ॥ ८.००५.१२
वाजिनीवसू- हे सम्पद्वन्तौ। मघवद्भ्यः- हव्यवद्भ्यः। अस्मभ्यम्- नः। सप्रथम्- पृथु।
अदाभ्यम्- अहिंस्यम्। छर्दिः- सद्म। यन्तः- यच्छतम् ॥१२॥

नि षु ब्रह्म जनानां याविष्टं तूयमा गतम्। मो ष्वश्रन्यां उपारतम् ॥ ८.००५.१३
या- यौ। नि- नितराम्। सु- सुष्टु। जनानाम्- विशाम्। ब्रह्म- उपासनम्। अविष्टम्- रक्षतम्।
तूयम्- क्षिप्रम्। आ गतम्- आगच्छतम्। अन्यान्- अस्मद्विरोधिनः। सु- सुष्टु। मा उपारतम्- मा
प्राप्तुतम् ॥१३॥

अस्य पिबतमश्विना युवं मदस्य चारुणः। मध्वौ रातस्य धिष्ण्या ॥ ८.००५.१४
धिष्ण्या- धीगतौ। अश्विनौ- प्राणेशनशक्तिभूतौ। युवम्- युवाम्। अस्य- इमम्। मदस्य- तर्पकं
हर्षदम्। चारुणः- कल्याणम्। मध्वः- मधुरम्। रातस्य- दत्तं रसम्। पिबतम्- अनुभवतम् ॥१४॥

अस्मे आ वहतं रयिं शतवन्तं सहस्रिणम्। पुरुक्षुं विश्वधायसम् ॥ ८.००५.१५
अस्मे- अस्मभ्यम्। शतवन्तं सहस्रिणम्- अनन्ताम्। पुरुक्षुः- बहुनिवासभूताम्। विश्वधायसम्-
सर्वधारिणीम्। रयिम्- दानयोग्यसम्पदम्। आ वहतम्- प्रापयतम् ॥१५॥

पुरुत्रा चिद्धि वां नरा विह्वयन्ते मनीषिणः। वाघद्विरश्विना गतम् ॥ ८.००५.१६

पुरुत्रा- बहुषु देशेषु । नरा- नेतारौ । वाम्- युवाम् । मनीषिणः- मेधाविनः । विह्वयन्ते- विशेषेण
आह्वयन्ति । वाघद्भिः- वाहकैः प्राणाश्वैः । अश्विना- हे प्राणेशौ । आ गतम्- आगच्छतम् ॥१६॥

जनासो वृक्तबर्हिषो हविष्मन्तो अरंकृतः । युवां हवन्ते अश्विना ॥ ८.००५.१७

अश्विना- हे अश्विनौ । वृक्तबर्हिषः- आवर्जितहिंसाः । हविष्मन्तः-
चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यवन्तः । अरं कृतः- अलङ्कृतारः । जनासः- जनाः । युवाम् । हवन्ते-
आह्वयन्ति ॥१७॥

अस्माकमद्य वामयं स्तोमो वाहिष्ठो अन्तमः । युवाभ्यां भूत्वश्विना ॥ ८.००५.१८

अश्विना- अश्विनौ । अस्माकम्- नः । अद्य- इदानीम् । वाम्- युवयोः । अयम्- एषः । अन्तमः-
अन्तिकः । वाहिष्ठः- अतिशयेन वाहकः । स्तोमः- मन्त्रः । युवाभ्याम्- युवयोः । भूतु- भवतु ॥१८॥

यो ह वां मधुनो दृतिराहितो रथचर्षणे । ततः पिबतमश्विना ॥ ८.००५.१९

यः- यत् । मधुनः- सोमस्य । दृतिः- पात्रम् । रसोपलब्धिस्थानम् । रथचर्षणे- रथस्य द्रष्टव्यप्रदेशे ।
त्वद्रंहणे । वाम्- युवयोरर्थे । आहितः- स्थापितम् । ततः- तस्मात् । पिबतम्- रसमनुभवतम् ॥१९॥

तेन नो वाजिनीवसू पश्वे तोकाय शं गवे । वहतं पीवरीरिषः ॥ ८.००५.२०

वाजिनीवसू- हे सम्पद्वन्तौ । तेन । नः- अस्मभ्यम् । पश्वे- अस्माकं सूक्ष्मदशिनि । पश्यतीति
पशुरिति यास्कः । तोकाय- धर्मसन्ततये । गवे- चिद्रश्मये धेनवे वा । शम्- शान्त्यै । पीवरीः-
प्रवृद्धाः । इषः- मनीषाः । वहतम्- प्रापयतम् ॥२०॥

उत नो दिव्या इष उत सिन्धूरहर्विदा । अप द्वारेव वर्षथः ॥ ८.००५.२१

उत- अपि च । नः- अस्मदर्थम् । दिव्या इषः- दिव्यैषणाः । उत- अपि च । सिन्धून्- जीवोदकानि ।
अहर्विदा- उषसि व्यक्तौ । अप द्वारा इव- द्वाराण्युद्धाटयेव । वर्षथः ॥२१॥

कदा वां तौग्यो विधत्समुद्रे जहितो नरा । यद्वां रथो विभिष्यतात् ॥ ८.००५.२२

कदा । वाम्- युवयोः । तौग्रयः भुज्युः- शुद्धात्मांशभूतो भोक्ता जीवः । समुद्रे- संसाराणवि । जहितः-
प्रक्षिप्तः । वाम्- युवाम् । विधत्- पर्यचरत् । यत्- यया परिचर्यया । वाम्- युवयोः । रथः ।
विभिष्यतत्- विशेषेणाभिपतेत् । भुज्युमंहसः पिपृथो निरश्विना इति श्रुतिः ॥२२॥

युवं कण्वाय नासत्या ऽपिरिप्ताय हर्म्ये । शश्वदूतीर्दशस्यथः ॥ ८.००५.२३

युवम्- युवाम् । कण्वाय- मन्त्रविदे । नासत्या- सत्यस्वरूपौ । हर्म्ये- हर्म्यतले । अपिरिप्ताय-
बाधिताय । शश्वत्- बह्वीः । ऊतीः- रक्षाः । दशस्यथः- यच्छथः ॥२३॥

ताभिरा यातमूतिभिर्नव्यसीभिः सुशस्तिभिः । यद्वा वृषण्वसू हुवे ॥ ८.००५.२४

वृषण्वसू- वर्षकधनौ । ताभिः- आभिः । ऊतिभिः- रक्षाभिः । नव्यसीभिः- अभिनवाभिः ।
सुशस्तिभिः- सुष्ठुतिभिः । आ यातम्- आगच्छतम् । वाम्- युवाम् । हुवे- आह्वये ॥२४॥

यथा चित्कण्वमावतं प्रियमैधमुपस्तुतम् । अत्रिं शिञ्जारमश्विना ॥ ८.००५.२५

अश्विना- हे अश्विनौ । कण्वम्- मन्त्रविदम् । प्रियमेधम्- प्रिययज्ञम् । उपस्तुतम्- स्तोतारम् ।
अत्रिम्- अग्न्युपासकम् । शिञ्जारम्- शब्दवन्तम् । आवतम्- रक्षतम् ॥२५॥

यथोत कृत्व्ये धने ऽंशु गोष्वगस्त्यम् । यथा वाजेषु सोभरिम् ॥ ८.००५.२६

उत- अपि च । कृत्व्ये- कर्तव्ये । धने । अंशुम्- यथा रसमपालयतम् । गोषु- चिद्रश्मिषु
निमित्तभूतेषु । अगस्त्यम्- चित्तवृत्तिस्तम्भकारिणमुपासकम् । यथा । वाजेषु- सद्गतिषु निमित्तेषु ।
सोभरिम्- शोभनभरणशीलम् । सुभर एव सौभरिः । सौभरिरेव सोभरिः । अथवा सहोभरिं वा ।
सहनशीलमित्यर्थः । श्रुतावत्यं हरिरिति मन्त्रे स होता सहोभरिरिति सहोभरिशब्दोऽग्निविशेषणरूपेण
दृश्यते । सोभरिशब्दो सहोभरिशब्दस्य संक्षिप्तरूपो वा स्यात् । यथा मगन्दशब्दे अस्मच्छब्दस्य
गतेर्दानस्य संक्षेपं यास्कमत एव पश्यामः । यथा कतरा पूर्वा कतरा परायोरित्यत्र श्रुतौ
अयोरित्यस्यानयोरित्यर्थो नलोपेन तथा सहोभरिर्हलोपेन सोभरिर्भवितुमर्हतीत्यनुमीयते । एवमादीनि
श्रुतौ क्वचित् क्वचित् दृश्यन्ते । अपालयतं तथास्मान् पालयतम् ॥२६॥

एतावद्वा वृषण्वसू अतौ वा भूयौ अश्विना । गृणन्तः सुम्रीमहे ॥ ८.००५.२७

एतावत्- एवम् । अतो वा भूयः- इतोपि भूयः । वृषण्वसू अश्विना- वर्षकधनौ हे प्राणेशनशक्तिभूतौ ।
वाम्- युवाम् । गृणन्तः- स्तुवन्तः । सुम्रम्- सुखम् । ईमहे- याचामहे ॥२७॥

रथं हिरण्यवन्धुरं हिरण्याभीशुमश्विना । आ हि स्थाथौ दिविस्पृशम् ॥ ८.००५.२८
हिरण्यवन्धुरम्- सुवर्णवन्धुरम् । हिरण्याभीशुम्- सुवर्णप्रग्रहम् । दिविस्पृशम्- नभःस्पृशम् । रथम् ।
अश्विना- हे अश्विनौ । आ स्थाथः- अधितिष्ठथ । हि- खलु ॥२८॥

हिरण्ययीं वां रभिरीषा अक्षौ हिरण्ययः । उभा चक्रा हिरण्यया ॥ ८.००५.२९
अश्विना- हे अश्विनौ । हिरण्ययी- दीप्तिमती । रभिः- आलम्बनभूता । ईषा । अक्षश्च हिरण्ययः ।
उभा चक्रा- चक्रद्वयमपि । हिरण्यया ॥२९॥

तेन नो वाजिनीवसू परावतश्चिदा गतम् । उपेमां सुष्टुतिं मम ॥ ८.००५.३०
तेन- अमुना रथेन । नः- अस्मान् । वाजिनीवसू । परावतः- श्रेष्ठात् स्थानात् । आ गतम्-
आगच्छतम् । इमाम्- एताम् । मम- मे । सुष्टुतिम्- शोभनस्तोत्रम् । उपागच्छत ॥३०॥

आ वहेथे पराकात्पूर्वीरश्रन्तावश्विना । इषो दासीरमर्त्या ॥ ८.००५.३१
अश्विनौ- हे प्राणेशौ । पूर्वीः- पुराणीः सद्भावनाः । अश्रन्तौ- अनुभवन्तौ । पराकात्- श्रेष्ठाद्दाम्नः ।
आ वहेथे- प्रापयथः । अमर्त्या- अमरौ । दासीः इषः- सेवाभावनाः । आवहेथे ॥३१॥

आ नौ द्युमैरा श्रवोभिरा राया यातमश्विना । पुरुश्चन्द्रा नासत्या ॥ ८.००५.३२
नासत्या- सत्यस्वरूपौ । पुरुश्चन्द्रा- बह्वाह्लादकौ । अश्विना । द्युमैः- दीप्तिभिः । श्रवोभिः-
श्रुतिभिः । राया- दानयोग्यसम्पदा । नः- अस्मान् । आ यातम्- आगच्छतम् ॥३२॥

एह वां प्रुषितप्सवो वयौ वहन्तु पर्णिनः । अच्छा स्वध्वरं जनम् ॥ ८.००५.३३
इह- अत्र । प्रुषितप्सवः- स्निग्धरूपाः । पर्णिनः- पक्षयुक्ताः । वयः- गन्तारोऽश्वाः । स्वध्वरम्-
शोभनाध्वरयुतम् । जनम् । अच्छ- अभिलक्ष्य । वाम्- युवाम् । आ वहन्तु- प्रापयन्तु ॥३३॥

रथं वामनुगायसं य इषा वर्तते सह । न चक्रमभि बाधते ॥ ८.००५.३४

यः । इषा- मनीषया । सह । वर्तते । वाम्- युवयोः । तम् । अनुगायसम्- अनुगातव्यम् । रथमाह्वये ।
तस्य चक्रम् । न कोपि अभिबाधते ॥३४ ॥

हिरण्ययेन रथेन द्रवत्पाणिभिरश्वैः । धीजवना नासत्या ॥ ८.००५.३५

हिरण्ययेन- सुवर्णमयेन । रथेन । द्रवत्पाणिभिः- क्षिप्रकारिभिः । अश्वैः- प्राणतुरगैः । धीजवना-
मनोवेगौ । नासत्या- सत्यस्वरूपौ आगच्छतम् ॥३५ ॥

युवं मृगं जागृवांसं स्वदथो वा वृषण्वसू । ता नः पृङ्गमिषा रयिम् ॥ ८.००५.३६

वृषण्वसू- वर्षकधनौ । युवम्- युवाम् । मृगम्- मृग्यमाणम् । जागृवांसम्- जागरणशीलं रसम् ।
स्वदथः- आस्वादयथः । ता- तौ । नः- अस्मान् । इषा- मनीषया । रयिम्- दानयोग्यधनम् ।
पृक्तम्- प्रयच्छतम् ॥३६ ॥

ता मे अश्विना सनीनां विद्यातं नवानाम् ।

यथा चिच्चैद्यः कशुः शतमुष्ट्रानां ददत्सहस्रा दश गोनाम् ॥ ८.००५.३७

ता- तौ । अश्विना- अश्विनौ । नवानाम्- अभिनवाः । सनीनाम्- सम्पदः । मे- मम । विद्यातम्-
जानीतम् । यथा । चैद्यः- चयनकर्ता । कशुः- वृत्रबाधकः । कष हिंसायाम् । औणादिकः उप्रत्ययः ।
उष्ट्रानां शतम् । वेदेषु यथा धेन्वश्वादिमृगाः प्रतीकास्तथा उष्ट्रश्च स्यात् । उष्ट्रो
मरुधेन्वजनितकष्टसहनशक्तिसम्पन्न इत्यनेन कारणेन स सहनशक्तिप्रतीकः स्यात् । सहस्रा दश
गोनाम्- प्रभूतचिद्रश्मीन् । ददत्- यच्छति तथा विद्यातम् ॥३७ ॥

यो मे हिरण्यसंदृशो दश राज्ञो अमहत् ।

अधस्पदा इच्चैद्यस्य कृष्टयश्चर्मन्ना अभितो जनाः ॥ ८.००५.३८

यः। मे- मह्यम्। हिरण्यसंदृशः- दीप्तदर्शनान्। दश- प्रभूतान्। राज्ञः। अमंहत- अयच्छत्।
तस्य। चैद्यस्य- चयनवतः। चर्मन्नाः- कवचिनः। अभितः। कृष्टयः जनाः। अधस्पदाः-
पादयोरधस्तादेव वर्तन्ते ॥३८॥

माकिरेना पथा गाद्येनेमेयन्ति चेदयः। अन्यो नेत्सूरिरोहते भूरिदावत्तरो जनः ॥ ८.००५.३९
येन। इमे- एतानि। चेदयः- चयनस्थानानि। चयनमधिकं यत्र भवति स चेदिः। चिधातोः डिरिति
औणादिकः प्रत्ययः। यन्ति- गच्छन्ति। एन- तेनानेन। पथा- मार्गेण। माकिः- अन्यः कश्चिन्न।
गात्- गन्तुं शक्नोति। अन्यः- अस्मादितरः। भूरिदावत्तरः- बहुदावत्तरः। जनः। सूरिः- विद्वान्।
न। ओहते- प्रापयति ॥३९॥

Dr. Ranganatha